

Harde en Evergreene Heester Trees, Shrobbbs. De catalogi en kwekerij van de achttiende-eeuwse kweker Jacobus Gans.

Henk van der Eijk

Inleiding

De kweker Jacobus Gans (1737-na oktober 1796) is een relatief onbekende naam in de tuinhistorie. Zijn naam valt een enkele keer als de introductie van de landschapsstijl in Nederland aan de orde is, omdat er twee plantencatalogi van Gans bekend zijn die behoren tot de vroegste in dat beplantingsgenre. Zijn naam is tot op heden nog niet in verband gebracht met een tuin of buitenplaats.

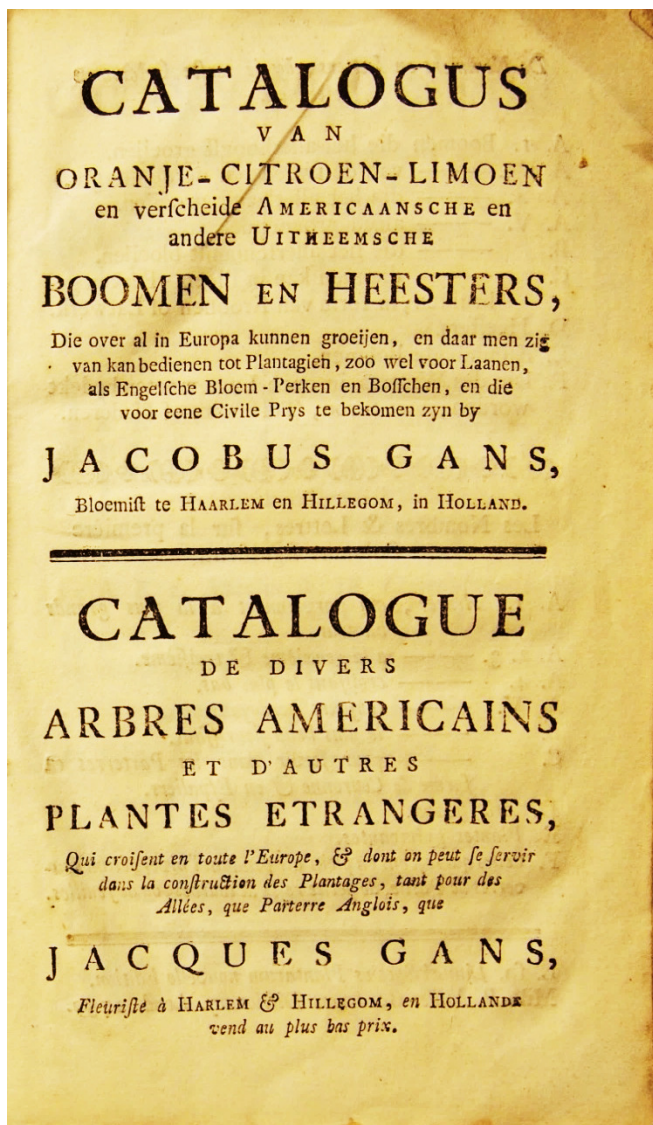
De enige gedateerde catalogus van Gans, die van 1780, werd al genoemd in *Paradisus Batavus*, het in 1983 verschenen bibliografisch overzicht van plantencatalogi.¹ Deze catalogus bevat 937 soorten, vooral bomen en heesters. Het enig bekende origineel bevindt zich in Groot Brittannië.²

De andere catalogus van Gans is niet gedateerd (afb.1). Deze catalogus bestaat uit twee delen: de laatste twee pagina's bevatten een overzicht van 51 citroen-, sinaasappel- en limoenbomen; het eerste deel bevat een totaal van 608 bomen en heesters, vooral uit het buitenland (in dit geval: Amerika en Engeland).³ Hij wordt in het archief van Huis Almelo bewaard, samen met twee wél gedateerde handgeschreven lijstjes: één met vruchtbomen (1778) en een lijstje met een landschappelijk plantsortiment (1779).⁴ De bibliotheek van Wageningen UR, die een fotokopie van zowel de catalogus als deze lijstjes in de collectie heeft, geeft er de voorzichtige datering *voor 1779?* aan.⁵

Heimerick Tromp noemt deze catalogus ook, maar schroeft de datering ervan terug naar *circa 1775*, op basis van advertenties van Jacobus Gans in de *Oprechte Haerlemsche Courant* uit oktober 1777.⁶

Het gaat bij deze catalogus in alle gevallen dus om dateringen bij benadering. Wat jammer is, want het is op dit moment mogelijkwijs de vroegst bekende Nederlandse catalogus waarin we op deze schaal het beschikbare sortiment aan

bomen en heesters voor een landschappelijke aanleg aantreffen. In deze bijdrage wordt deze catalogus nauwkeuriger gedateerd.

Afb. 1. Titelpagina van de ongedateerde catalogus van Jacobus Gans, die wordt bewaard in het archief van Huis Almelo. Historisch Centrum Overijssel, Huisarchief Almelo, toeg.nr 214, inv.nr 1519. Foto: auteur.

Aanleiding

Jacobus Gans vinden we al voor 1777 in kasboeken behorend bij buitenplaatsen. Zo vermeldt het kasboek van Huys ten Donck in februari 1772 een betaling door Cornelis Groeninx van Zoelen (1740-1791) aan *Jacobus Gans*.⁷ Nader onderzoek wijst uit dat het hierbij gaat om de betaling van een rekening waarop twee leveringen van planten staan vermeld (afb. 2).⁸

1771 Mijn Heer Te Heer Groeninx van Zoelen
Debet aan Jacobus Gans
den 4 augustus Een breed laef magnolia / 10-10
1772 den 21 februari twee bonte althaeas / 2-8
Summa 12-18
Volcomen den 21 februari 1772
Jacobus Gans

Afb. 2. Rekening van Jacobus Gans aan Cornelis Groeninx van Zoelen voor geleverde bomen en struiken in augustus 1771 en februari 1772. Stadsarchief Rotterdam, Huisarchief Huys ten Donck, toeg.nr 30, inv.nr 1332. Foto: Stadsarchief Rotterdam.

Op 21 februari 1772 werden *twee bonte althaeas* geleverd, bontbladige hibiscussen. De andere levering dateert van 4 augustus van het voorgaande jaar, toen betrof het blijkens deze rekening een *breed laef magnolia*, gekocht voor een bedrag van tien gulden en tien stuivers.⁹ Mogelijk gaat het hier om een breedbladige magnolia, vrij naar het Engelse 'broad leaf'. Gans maakte vaker gebruik van aan het Engels ontleende woorden, zoals we zullen zien.

Daarnaast komt de naam van Gans enkele malen voor in het kasboek van Westerhout, de Haarlemse buitenplaats van Jan Jacob Brants (1741-1813).¹⁰ De vroegste betaling daarin dateert van 17 januari 1775. Brants noteerde op die dag: *Jacobus Gans voor div^e boompjes in 't Eng. bosje*.¹¹

Tussen 1773 en 1777 leverde hij verschillende malen planten aan Hans Willem baron van Aylva (1751-1827), de eigenaar van de huizen Waardenburg en Neerijnen.¹²

En in het *Voorbericht* van de catalogus uit 1780, maakt Gans melding van een eerdere catalogus, uit 1771. Zou dat dezelfde kunnen zijn als de ongedateerde catalogus in het archief van Huis Almelo?

Al met al voldoende reden om de kweker Jacobus Gans aan een nader onderzoek te onderwerpen. Die nadere kennismaking met Jacobus Gans en zijn nu beter te dateren catalogus volgen in het eerste deel van dit stuk. Daarna wordt een blik geworpen op de opzet en financiering van Gans' kwekerij in Hillegom. Tot slot worden in het derde deel enkele opmerkelijke zaken met betrekking tot beide catalogi aangestipt, zaken die vragen oproepen.

I. De kweker Jacobus Gans en zijn eerste catalogus

Kort overzicht - opkomst en ondergang

Jacobus Gans werd op 2 augustus 1737 geboren als achtste zoon van de Haarlemse wieldraaier Michael Gans.¹³ Kort na het overlijden van zijn moeder woonde Jacobus in de zomer van 1746 samen met zijn broer Adam 'beleend' in het Doopsgezinde Weeshuis in Haarlem. Tien jaar later trouwde hij met Johanna van der Zijl. Het jaar erop, in 1757, kochten zij een huisje op de oostelijke hoek van de Stadssingel en de Kleine Houtweg. Bij de koop bedong de verkoper gebruiksrecht van het bij het huis horende 'Oranjehuis'.

Op 8 april 1759 werd Gans gedoopt, in mei 1763 overleed zijn eerste vrouw. Hierna trad hij op 5 februari 1764 in het huwelijk met de uit Leiden afkomstige Anna de Koning. Over zijn werkzaamheden in de jaren voor 1769 is vooralsnog niets bekend, aangenomen mag worden dat hij bloemist was.

Uit krantenadvertenties vanaf 1769 valt vrij snel een overzicht te construeren van de carrière van Jacobus Gans, althans, het openbare en dus redelijk eenvoudig

traceerbare deel ervan. De periode waarin hij zich in het openbaar presenteert is kort: van een eerste advertentie in 1769 tot aan het faillissement van Gans en de gedwongen verkoop van zijn bezittingen in 1782.¹⁴ Uit de periode tussen 1772 en 1776 zijn geen advertenties bekend. Vooral tussen 1776 en 1781 adverteerde Gans vanuit Hillegom regelmatig met zijn kwekerij, vanaf 1777 ook als ontwerper en aanlegger van tuinen.¹⁵ De verkoop van zijn bedrijf werd op 2 mei 1782 aangekondigd, en vond later dat jaar in drie separate veilingen plaats.¹⁶

Met die executieverkopen was de carrière van Gans nog niet helemaal voorbij: zijn zoon Bastiaan, geboren uit Gans' eerste huwelijk, maakte een doorstart met een kwekerij in Sassenheim.¹⁷ Geholpen door de opbrengsten van de veiling van zijn vader's kwekerij, en een lening van notaris Van Lutsenburg uit Lisse, werkte hij daar verder onder de naam *Bastiaan Gans en Comp.*¹⁸ Naast de kwekerij verzorgde de onderneming ook onderhoudswerk en legde zij tuinen aan.¹⁹

In mei 1787 kwam er wegens financiële problemen een einde aan deze onderneming.²⁰ *Bastiaan Gans en Comp* had de voorgaande twee jaar geen huur betaald voor het huis en de kwekerij, die door Van Lutsenburg ter beschikking waren gesteld. Daar kwam nog bij dat vanaf 1783 rente, noch aflossingen over de door hem verstrekte lening waren betaald. Uit de stukken blijkt, dat Jacobus Gans in deze constructie de *en Comp* moet zijn geweest, want zijn naam prijkt ook op de openbare oproepen om zich te melden en te verantwoorden. Die oproepen waren tevergeefs: de familie Gans was inmiddels met onbekende bestemming vertrokken.

Voor zover bekend betekende dit echec het einde van de carrière van Jacobus Gans, op dat moment bijna 50 jaar oud, in Nederland. In 1796 verscheen hij nog in Bocholt als getuige bij de doop van een kleinzoon, kind van een zoon uit zijn tweede huwelijk, Michael. Later zou deze Michael de Koning Gans (hij had de achternaam van zijn moeder, Anna de Koning, in zijn naam opgenomen) arts in Dalfsen worden, en ter gelegenheid van een volgend huwelijk in 1821 onder ede verklaren geen idee te hebben waar en wanneer zijn ouders waren gestorven.²¹

Bastiaan Gans werd vanaf 1789 in Londen gesignaleerd, maar al vrij snel volgt ook hier stilte.²²

De carrière van Jacobus Gans rond 1770

Zoals gemeld dateert de tot nu vroegst bekende advertentie van Jacobus Gans uit 1769:

*JACOBUS GANS, Bloemist te Haarlem, presenteert zyn dienst aan alle Heeren en Liefhebbers, tot het Minne van allerhande Orange- en Lauwerierboomen, en alle soorten van Bygewassen, in een zeer bekwaam Orangethuis, alles tot een civiele prys.*²³

Mogelijk betreft het hier dezelfde orangerie die bij de aankoop van het huis werd genoemd. Het bij een kweker laten overwinteren van orangerieplanten was in deze periode vrij normaal. Zo liet Cornelis Backer (1692-1766), de eigenaar van Sandenhoeff in Overveen, zijn kwetsbare soorten overwinteren bij de Haarlemse kweker Moerbeek.²⁴

Een jaar na de eerste advertentie volgen twee advertenties, waarin Gans uit een volkomen ander vaatje tapt. Op 24 november 1770 verschijnt de volgende opvallende advertentie in de *Oprechte Haerlemse Courant*:

*JACOBUS GANS, bloemist te Haarlem, notificeerd aan alle Heeren en Liefhebbers, dat by hem te bekomen zyn: Alle Soorten van AMERICAANSCH en ENGELSCH Boom-Gewas, Harde en Evergreene Heester Trees, Shrobbs, Plants en Zaaden, door hemzelf uit Londen medegebragt, waarvan in 't kort de gedrukte Lysten by hem zullen te bekoomen zyn. NB. Dezelve heeft ook medegebragt fyne Magnoliaas Sassefras- en Campher-Trees, en meer andere fyne soorten.*²⁵

Zo te zien is Jacobus Gans in de herfst van 1770 naar Londen vertrokken, om dit sortiment voor landschappelijke tuinen zelf te gaan halen. We weten nog erg weinig over de beschikbaarheid in Nederland van dit 'nieuwe' plantmateriaal in en voor 1770. Aan het begin van de jaren 1760 was er in ieder geval nog moeilijk aan te komen, maar dat kan in de loop van het decennium beter zijn geworden.²⁶

Uit de curieuze mix van Nederlands en Engels die hij in deze advertentie bezigt, blijkt dat er voor bepaalde termen nog geen goede Nederlandse varianten beschikbaar waren -dat, of Gans kende ze niet.²⁷

Enkele weken later volgde een advertentie waarin wordt gemeld dat de beloofde gedrukte lijsten gereed zijn en verkrijgbaar zijn bij Jacobus Gans, in Haarlem. Hij

stelt deze keer dat de planten door *hem zelfs uit Engeland* [zijn] *medegebragt*, niet specifiek uit Londen.²⁸

Hierna blijft het weer een jaar stil. We weten inmiddels dat Gans begin augustus 1771 een magnolia leverde aan Huys ten Donck. Maar in het publieke domein laat Gans pas in de laatste dagen van 1771 weer van zich horen. Hij geeft dan aan een knecht (met botanische kennis) te zoeken.²⁹

Begin april 1772, ruim vier maanden later en anderhalve maand na de levering van bontbladige hibiscussen aan Groeninx van Zoelen, verschijnt een advertentie waarin Gans zijn huis *op 't best van de Kleine Houtweg, kort by den Haarlemmer Hout* te koop aanbiedt, alsmede *4 à 5 Plaisier- of Moes-tuinen, kort by het zelve huis gelegen*.³⁰

Het is logisch om aan te nemen dat Gans tegen deze tijd meer ruimte nodig had dan het jaar ervoor. Alles wat hij eventueel in de vorm van zaad had meegenomen, was nu immers uitgezaaid, en wat ervan was opgekomen had vervolgens meer ruimte nodig om zich verder te ontwikkelen. Ook de meer volwassen planten die hij meebracht en nog niet had verkocht, zullen in de tussenliggende anderhalf jaar zijn gegroeid.

De tuinen verkocht hij wel, maar het huis blijkbaar niet: bij de gedwongen verkoop in 1782 viel dit nog steeds onder de bezittingen van Gans.³¹ Desondanks markeert deze advertentie uit april 1772 het moment waarop de Haarlemse kweker Jacobus Gans niet alleen de Kleine Houtweg, maar ook Haarlem wilde verlaten om zijn kwekerij in Hillegom voort te zetten.

Duin en Weg en andere Hillegomse aankopen

Die gedachte wordt ondersteund door feiten uit transportakten, beginnend in augustus 1771. Drie weken na de levering van de magnolia aan Groeninx van Zoelen, meldde Gans zich als koper van onroerend goed in Hillegom. Op 28 augustus kocht hij van Jan van den Heuvel uit Bennebroek, de helft van Duin en Weg. Deze *geweezene hofstede* lag in het dorp van Hillegom, ten westen van de Heereweg. Tegelijkertijd kocht hij enkele stukken grond rond het dorp. Voor het totaal betaalde hij f950,-.³²

Twee weken later sloeg Gans een grotere slag. Hij kocht op 11 september 1771 twee percelen in de omgeving van Hillegom. Gans verkreeg hierdoor ten noorden van Hillegom een stuk *teelland* ter grootte van ruim 3 Morgen, gelegen ten westen van de Heereweg, ten zuiden van de Pastoorslaan en ten noorden van *het Laantje van Leendert Gijzen*. Voor een totaalbedrag van f3870,- kocht hij daarbij ook nog een stuk land in de Venniperpolder (aan de *Backummerlaan*) van 50 Roeden groot.³³

Beide aankopen waren van cruciaal belang voor de op te zetten kwekerij van Gans. Op het perceel van ruim 3 Morgen begon hij zijn kwekerij; het perceel in de Venniperpolder gebruikte hij enkele maanden later, op 11 december 1771, als ruilmiddel om ook de andere helft van Duin en Weg in handen te krijgen.³⁴

Twee weken na die transactie volgde de eerder genoemde advertentie waarin Gans op zoek was naar een knecht, en vijf maanden later zette Gans zijn onroerend goed in Haarlem te koop. Waar de knecht voor nodig was, en waar hij heen ging, is duidelijk: de hofstede Duin en Weg in het dorp van Hillegom, en een iets buiten dat dorp gelegen kwekerij ter grootte van ruim 3 Morgen en 57 Roeden.

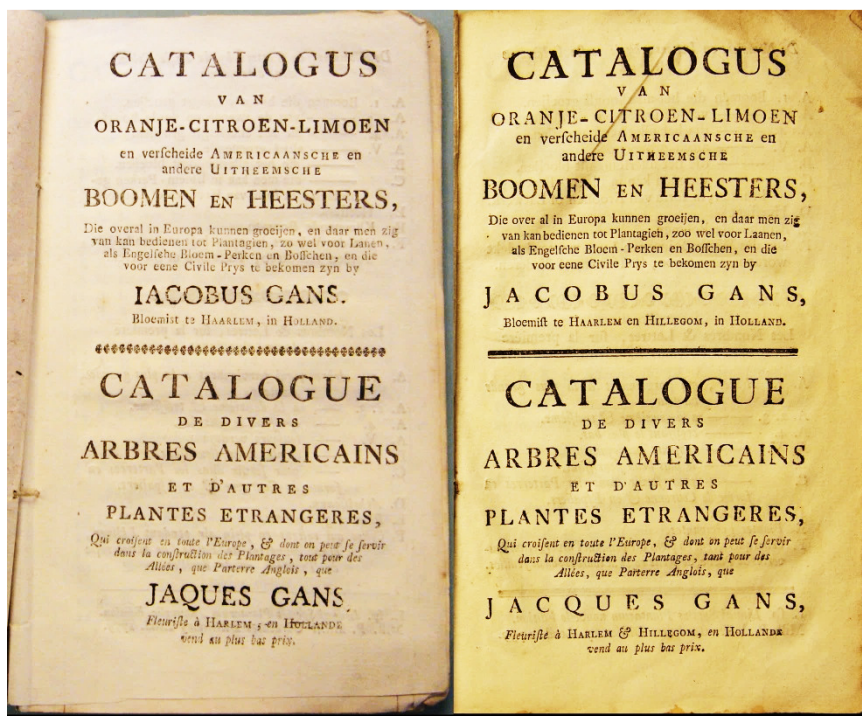
Een datering voor de ongedateerde catalogus van Gans

Bovengenoemde transacties en verhuizingen zijn met name van belang voor de datering van Gans' ongedateerde catalogus.

De catalogus die in het archief van Huis Almelo wordt bewaard, stelt immers op de titelpagina dat Gans *Bloemist te Haarlem en Hillegom, in Holland* was. Gans bezat kwekerijgrond in beide plaatsen tussen de aankoop te Hillegom op 11 september 1771 en de aankondiging van de verkoop van zijn bezit in Haarlem op 4 april 1772. Een duidelijke datering voor deze catalogus levert dit nog steeds niet op, want het Haarlemse huis werd niet verkocht en Gans behield daardoor nog steeds een band met Haarlem. Maar in alle advertenties vanaf 1776 noemde Gans alleen Hillegom als vestigingsplaats voor zijn kwekerij, zodat het aannemelijk is dat deze catalogus voor dat jaar gedateerd moet worden.

Een in het archief van de huizen Waardenburg en Neerijnen gevonden catalogus van Gans, biedt hier uitkomst.³⁵ In de kern is deze catalogus namelijk precies hetzelfde als de ongedateerde catalogus in het archief van Huis Almelo: dezelfde

608 bomen en struiken voor in de tuin, en dezelfde 51 citrusbomen achterin - zelfs de errata op pagina 28 zijn identiek. Het verschil zit hem in de titelpagina (afb. 3). Daarop wordt zijn naam als *Iacobus Gans* gespeld, en blijkt hij slechts *Bloemist te Haarlem, in Holland* te zijn. Bloemist in alléén Haarlem was Gans op zijn laatst tot 11 december 1771, de dag waarop hij Duin en Weg in Hillegom in zijn geheel in bezit kreeg.

Afb. 3. De titelpagina's van Gans' ongedateerde catalogus uit het archief van de huizen Waardenburg en Neerijnen, links, Gelders Archief, toeg.nr 0439, inv.nr 2137, foto: TuinTerTijd, 2013, en uit het archief van Huis Almelo, rechts, Historisch Centrum Overijssel, Huisarchief Almelo, toeg.nr 214, inv.nr 1519. Foto: auteur. Naast het verschil in de schrijfwijze van Gans' voornaam, en de toevoeging 'en Hillegom' op het rechter titelblad, zijn er voor de liefhebbers nog enkele andere verschillen te ontdekken.

Deze catalogus is derhalve eerder gedrukt dan degene die we al kenden. Gezien de hiervoor geschetste geschiedenis moet de catalogus waarin Gans *Bloemist te Haarlem* is, dateren uit de periode december 1770-december 1771. De

catalogus uit het archief van de huizen Waardenburg en Neerijnen kan dan bijna niet anders dan dezelfde zijn als de in november 1770 aangekondigde, en in december 1770 gereedgekomen *gedrukte lijsten* van Gans.³⁶

De catalogus in het archief van Huis Almelo is dan een latere versie, die dateert van op zijn vroegst december 1771, meer waarschijnlijk uit 1772 en vrijwel zeker voor 1776.

In principe moet hij alle in de lijst opgenomen bomen en struiken ook al direct hebben kunnen leveren. Beide ongedateerde catalogi van Jacobus Gans geven naar alle waarschijnlijkheid een waarheidsgetrouw beeld van de planten die hij in de herfst van 1770 uit Engeland had gehaald. Als we die redeneringen volgen, geven beide ongedateerde catalogi van Jacobus Gans dus aan wat de eigenaar van een buitenplaats in Nederland vanaf december 1770 voor zijn (landschappelijke) aanleg zou hebben kunnen aanschaffen.³⁷

II. De financiering van Gans' kwekerij in Hillegom

Hoe bracht Gans een en ander tot stand? Hoe kwam hij aan het kapitaal om in 1770 de reis naar Engeland te maken en terug te keren met deze planten? Hoe kon hij in 1771 zoveel bezit in Hillegom verwerven en na een ruil uiteindelijk de gehele voormalige hofstede Duin en Weg in handen krijgen?

In de genealogie van zijn familie schrijft Willem de Koning Gans dat Jacobus Gans in 1780 schulden had uitstaan bij twee verschillende personen. Twee akten in het archief in Leiden onderschrijven dat: het ging om Cornelis van Staveren uit Delft (*f*2000,-) en Adriaan van Swieten uit Rotterdam (*f*6000,-).³⁸ Dit verklaart voor een deel hoe Gans zijn bedrijf kon uitbreiden of in stand houden: met beide leningen kon hij in theorie zijn aankopen in en rond Hillegom financieren.

Een Rotterdamse geldschieter

Het echte antwoord op de hierboven gestelde vragen vinden we echter in een akte, opgesteld op 10 november 1780, nog geen week na de bovengenoemde akten van schuld.³⁹ De akte betreft een schuldbekentenis van Jacobus Gans aan de dan inmiddels overleden Bastiaan Molewater. Het is deze man, die optrad als

financier in de onderneming van Jacobus Gans. Met het overlijden van Molewater in januari 1780 begonnen de problemen van Gans, problemen die uiteindelijk zouden leiden tot de gedwongen verkoop van zijn kwekerij in Hillegom.

De Rotterdamse handelaar Bastiaan Molewater (1734-1780), was getrouwd met Aplonia Jacoba van Staveren (1729-1781), familie van de eerder genoemde Cornelis. Molewaters familie was oorspronkelijk afkomstig uit Den Briel, en had zich aan het einde van de zeventiende eeuw in Rotterdam gevestigd. Ze behoorden niet tot de absolute top van de Rotterdamse handelsfamilies, maar ze kwamen soms wel in beeld als er ambtelijke posities verdeeld moesten worden. Bastiaan Molewater was zelf schepen van de stad in 1763 en 1764.⁴⁰

Molewater bezat onder meer de firma Bastiaan Molewater en Zoon, die voornamelijk granen, vlas- en lijnzaad exporteerde naar de Britse eilanden, maar ook in Bordeaux en het Middellandse Zeegebied opereerde.⁴¹ In 1762 kocht hij een stuk tuin in het lanengebied ten oosten van de stad, aan wat destijds de Manne(n)laan heette.⁴² Uit de boedelbeschrijving die na zijn dood werd opgesteld blijkt dat hij ook een stuk warmoesland bezat aan de Hogedijk in Kralingen, dat na 1781 werd verkocht.⁴³ Molewater bezat zelf geen buitenplaats - hoewel het bezit van een tuin in de lanengebieden rond de stad in de loop van de achttiende eeuw vaak leidde tot de ontwikkeling van een buitenplaats op die plek.⁴⁴

In 1767 werd Molewater tegelijkertijd met Cornelis Groeninx van Zoelen mededirecteur van de *Maatschappij tot Assurantie, Discontering en Beleeningen* in Rotterdam.⁴⁵ Molewater stapte daar in december 1770 uit, nadat hij eerder dat jaar één van de oprichters van een verzekeringsmaatschappij was geworden.⁴⁶ In maatschappelijk opzicht valt alleen zijn lidmaatschap van het kunstminnend genootschap *Studium Scientiarum Genitrix* op.⁴⁷

Het begin van de samenwerking in 1770

In de eerder genoemde akte van 10 november 1780, waarin de volledige schuld van Gans aan Molewater wordt opgesomd en met de nabestaanden een betalingsregeling wordt getroffen, wordt ook iets gemeld over de reden van die schuld. Molewater en Gans hebben hun samenwerking nooit formeel vastgelegd,

zo meldt Gans, dus is het zijn relaas in deze akte waarop we moeten vertrouwen.

Twee citaten geven kortweg weer wat zij afspraken en wat de gevolgen waren - sommige zaken herkennen we inmiddels. Het is van belang te weten dat Gans niet zelf bij het opstellen van deze akte aanwezig was, maar werd vertegenwoordigd door advocaat Johan Carel Sontag⁴⁸ uit Den Haag –Gans wordt hier meestal omschreven als *des Comparants Principaal*:

Te kennen gevende, dat (...) Jacobus Gans voornoemd, en wylen den Wel Ed: Gestrenge Heer Bastiaan Molewater in Den Jare 1770 bij mondelinge afspraake, en ter goede trouwe, hebben aangegaan Zekere Conventie, behelzende in Substantie: Dat dezelve zouden aankoope Zeeker stuk goeds, geleege in de Heerlijkheid en dorpe van Hillegom, genaamd Duyn en Weg, bestaande in een huijs en Erf, mitsgaders een stuk lands daar agter gelegen; belend aan den Noord Zijde Jan Elderbeek en Barend Mulder, ten Zuiden Matthijs Schenk en Cornelis de Baar, agter streckende tot aen de Laan van den Heer van Hillegom, en van voren tot aan 's Heeren Weegen : Mitsgaders nog Zeeker stuks lands, mede onder de Heerlijkheid van Hillegom en bujten 't voorschreve Dorp, aan 's Heeren Weg geleege, belent ten Noorden de Pastoor's Laan, ten Zuiden een gemeenen Laan, en van agteren streckende tot aan den Heer van Hillegom; en dat dezelve landerijen zouden werden aangelegd tot het teelen en kweeken van allerhande buyten en binnenlandsche boomen, planten, gewassen, bollen, Zaaden en voorts van al dat gunt, dat tot een volmaakte Bloemmisterije en Boomkwekerije behoort, welke Bloemmisterije en Boomkwekerije zoude werden geëxerceerd door en ten name van des Heers Comparants voornoemde Principaal [Jacobus Gans], edog ten gemeenen pericule, schaade ofte profijte.⁴⁹

In 1770 besloten zij dus gezamenlijk een kwekerij op te zetten. Gans stelt dat zij Duin en Weg toen al op het oog hadden. Molewater verzorgde de financiering, terwijl Gans het gezicht van de organisatie zou worden en het werk deed. Gans bracht gedurende deze tien jaar zelf f2500,- in, *terwijl alle de overige penningen, zoo tot aankoop van den voorschreve vaste goederen, reparatien en amelioratien van de huijzinge, tot opbouw van eene Orangerie, Stook en trek kassen; tot den aankoop van boomen, planten, bollen, zaaden, Tuijngereedschappen, noodwendigheden en Cieraaden; als in't Generaal tot*

*opregtinge en instandhoudinge van de voorschreve Negotie, zijn voorgestrekt en bijgebracht door den Heer Molewater alleen, bedragende te zamen volgens diverse quitantien van des Heer Comparants principaal [Jacobus Gans], zedert den Jaere 1770 tot 1779 inclus, eene Capitaale Somme van Vier en Zeventig Duijzend een Honderd Negen en Zestig Guldens en Vier stuivers.*⁵⁰

In cijfers: f74.169,20. Daarvoor was dus grond gekocht en een te verbouwen *geweezen Hofstede*; kassen, stookhuizen en een orangerie moesten worden gebouwd, en planten aangeschaft. De opbrengsten zouden volgens Gans evenredig over de partners worden verdeeld (*ten gemeenen pericule*); eventuele schulden ook. Het werd het laatste.

Het bedrag van bijna f75.000,- is bijzonder hoog. Ter vergelijking: de buitenplaats Elswout wisselde ruim een half jaar later, op 23 juni 1781, voor f58.000 van eigenaar.⁵¹ Na enig rekenwerk werd het terug te betalen bedrag op f34.000,- afgerond.⁵²

Het resultaat van alle schulden en betalingsregelingen samen was dat Gans, op dat moment 43 jaar oud, de volgende 42 jaar elk jaar duizend gulden aan aflossing van zijn schulden moest betalen. In 1781 was dat zelfs tweeduizend gulden, omdat de laatste afbetaling aan Cornelis van Staveren samenviel met de eerste afbetaling aan Adriaan van Swieten. Zijn schuld aan de nabestaanden van Molewater diende hij dan vanaf 1 november 1789 te gaan voldoen.⁵³ Hij was toen al voorgoed verdwenen, nadat inmiddels weer nieuwe schulden waren gemaakt -en werden opgeëist.

De publicatie van de 1780 gedateerde catalogus van Gans, een maand ná het opstellen van deze drie akten van schuldbekentenis, komt op deze manier in een wrang daglicht te staan. Die catalogus lijkt het resultaat te zijn geweest van een noodsprong, geen teken van een bedrijf in de bloei van zijn leven, zoals je zonder deze kennis geneigd zou zijn te denken.⁵⁴ In werkelijkheid was Gans vanaf november 1780 al geruïneerd.

Een horticultureel mecenaat?

De vraag die dan nog overblijft is: wat dreef Molewater ertoe om over een periode van tien jaar zo'n enorm bedrag in een onderneming te steken die blijkbaar erg weinig rendement opleverde?

Het feit dat er geen akte is opgesteld bij het begin van de samenwerking bevreemdt nogal. Molewater was in 1770 al een doorgewinterde handelaar, afkomstig uit een succesvolle handelsfamilie. Aan het vervoeren van goederen over water waren risico's verbonden, die Molewater waar mogelijk middels contracten probeerde te beheersen. Met vele kapiteins werd vooraf een contract afgesloten over de vracht, welke havens hij moest aandoen, hoe lang hij daarover mocht doen, en de aard van de retourvracht. In 1754 begon Molewater, als minderjarige, een *negotie* met James Enslie, de eveneens minderjarige zoon van de predikant van de Schotse kerk in Rotterdam.⁵⁵ Hun ouders moesten de oprichtingsakte mede ondertekenen en waren tot de meerderjarigheid van hun zonen bij alle belangrijke beslissingen betrokken. In 1762 schakelde Molewater namens zijn eigen firma de Londense advocaten Termignac & Wharton in, om aldaar zijn zaken te behartigen en uitstaande schulden te innen.⁵⁶

Molewater wist heel goed wat ervoor nodig was om samen met een zakenpartner een succesvolle zaak op te zetten, en hoe hij risico's moest indammen –hij was niet voor niets mede-oprichter van een assurantie maatschappij. Bij de kwekerij van Jacobus Gans lijkt dat niet het geval te zijn geweest. Hier besloot Molewater zijn naam helemaal weg te laten, terwijl hij wel volledig verantwoordelijk was voor de financiering. Dat een doorgewinterde handelaar, die in principe alle afspraken in contracten vastlegde, in deze situatie niets op papier liet zetten, is onbegrijpelijk.

Bij het opmaken van de boeken van Molewater, toonde de Doopsgezinde Gans voor tien jaar aan kwitanties, waarmee de totale schuld kon worden berekend (die vervolgens door Gans *op der Mennoniten wijze* werd bevestigd).⁵⁷ Zijn salaris was volgens de akte nog een *point in quæstie*, want daarover was niets afgesproken.⁵⁸ Gans stelde dat hij voor wat betreft zijn eigen arbeid, en die van zijn twee zonen, alleen de strikt noodzakelijke kosten voor levensonderhoud van het voltallige gezin rekende.⁵⁹

Jacobus Gans maakt hiermee duidelijk dat hij in ieder geval in staat was *behoorlijk Rekening en Verantwoordinge* van zijn *Directie en Administratie* te houden, wat volgens de akte een van zijn verantwoordelijkheden in de firma was. De nabestaanden van Molewater hebben Gans' versie van de gebeurtenissen aanvaard -mogelijk waren ze op de hoogte van de afspraken. Men accepteerde de door Gans genoemde evenredige verdeling van eventuele winsten en verliezen, met als gevolg dat de schuld uiteindelijk meer dan gehalveerd werd. Mogelijk duidt die coulantie op een meer dan alleen zakelijke verhouding tussen de betrokkenen: de familie Molewater had erop kunnen aandringen dat hij het hele bedrag zou terugbetalen -er was, door het ontbreken van een contract, geen enkele juridische basis voor een coulante houding.⁶⁰

Het blijft vooralsnog onduidelijk hoe Molewater dacht ooit geld aan deze kwekerij te verdienen. Was dat -geld verdienen- het doel, of had hij andere dan zakelijke redenen om in deze *negotie* te stappen? Zijn verdiensten uit andere zakelijke bezigheden waren wellicht dusdanig, dat Molewater het zich kon veroorloven een soort horticultureel mecenaat te bewerkstelligen door met Jacobus Gans in zee te gaan?

Het opzetten van zo'n grote kwekerij met een plantensortiment dat tot op dat moment in Nederland nog moeizaam te verkrijgen was, getuigt van lef, maar ook van een vooruitziende blik. In de jaren na 1770 was er sprake van een snel groeiende behoefte aan juist dat sortiment, meerdere grote en kleine buitenplaatsen werden in deze periode (deels) in landschappelijke stijl aangelegd of veranderd. Dat het financieel dan toch zo ontzettend mis kon gaan, is wonderlijk. Mogelijk was er toch meer beschikbaar (via andere routes en op een vroeger tijdstip), en was er sprake van een grote(re) concurrentie dan ze van tevoren hadden ingeschat.

III. Opmerkelijke zaken

Het onderzoek naar Gans, en de rol die hij speelde in de ontwikkeling van de landschapsstijl in Nederland, is met dit artikel nog maar net begonnen. Om maar één element uit dit verhaal te noemen dat nader onderzoek behoeft: er is iets

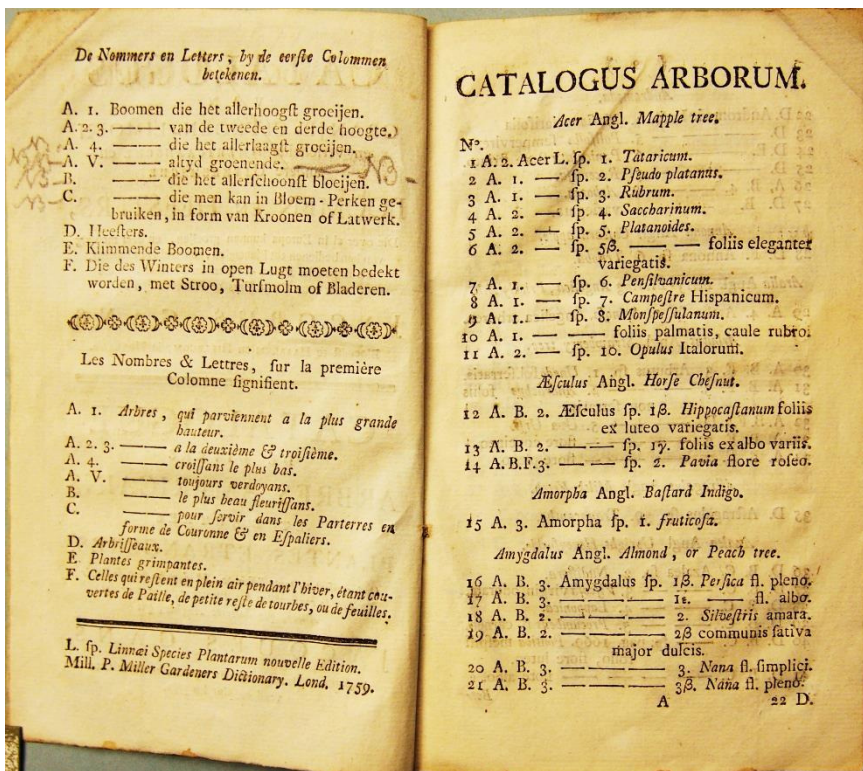
merkwaardigs aan de ongedateerde catalogus van Gans. Met uitzondering van de lijst met citrusbomen, is de catalogus van kaft tot kaft tweetalig opgezet, maar... gebruikmakend van vier talen (afb. 4). De uit vier katernen opgebouwde catalogus, de lijst van 608 bomen en heesters, is in het Latijn en Engels opgesteld. De titelpagina en de verklaring van de letteraanduidingen op de achterzijde daarvan, zijn in het Nederlands opgesteld, met een Franse 'vertaling' eronder.⁶¹

De titelpagina van de catalogus in het archief van Huis Almelo is samen met de aan de andere zijde opgenomen lijst van citrusbomen, op één vel papier gedrukt. Binnen de kaft is dit blad óm de vier katernen van de catalogus gevouwen. De catalogus zou, kortom, om het even welk titelblad kunnen bevatten, met de naam van Gans, of die van een andere kweker erop.

Het gevoel dat bekijft is dat de titelpagina van de catalogus uit 1771 mogelijk een voor de Nederlandse markt vervaardigde 'omslag' is voor een plantenlijst die oorspronkelijk voor de Engelse markt was samengesteld.

Dat dit niet alleen een theoretische mogelijkheid is, bewijst Gans' catalogus uit 1780. In het archief van de huizen Waardenburg en Neerijnen is namelijk een inhoudelijk volstrekt identieke catalogus gevonden, met een afwijkende, ongedateerde titelpagina. Daarop staat de naam van Jacobus Munts, kweker in 's-Gravenhage.⁶² Wat is hier gebeurd?

In de boedelbeschrijving die na het overlijden van Aponia Jacoba van Staveren werd opgesteld, is ook een drukpers opgenomen.⁶³ Het is goed mogelijk dat de omslagen van de catalogi van Gans in eigen beheer op die drukpers werden gedrukt. Misschien had Molewater via zijn Engelse contacten een voorgedrukte serie catalogi in handen gekregen, waar alleen nog maar een specifiek titelblad voor moest worden gedrukt? Die drukpers zou de afwezigheid van de naam van een drukker of uitgever verklaren. Het betekent ook dat de toevoeging 'en Hillegom' op het titelblad van de kleine catalogus van Gans vrij snel kan zijn gerealiseerd -in eigen beheer gaat dat allemaal wat sneller.⁶⁴

Afb. 4. De achterzijde van het titelblad en de eerste pagina van de catalogus uit het archief van het Huis Almelo. De linkerpagina is, net als het titelblad van deze catalogus (zie afb. 1) in het Nederlands en Frans opgesteld. De talen die in de catalogus zelf (rechterpagina) worden gebruikt zijn Latijn en Engels. Historisch Centrum Overijssel, Huisarchief Almelo toeg.nr 214, inv.nr 1519. Foto: auteur.

Besluit

We beschikken nu over enige persoonlijke informatie over Jacobus Gans. Daarnaast is er redelijk gedetailleerde informatie over de gedurfde opzet van de kwekerij in Hillegom, over de (on)gedateerde catalogi, en over zijn werkzaamheden in de jaren 1769-1787. Tegelijkertijd blijft het een raadsel hoe zijn leven er na 1787 uitzag, net zoals veel onbekend is over de Haarlemse jaren voorafgaand aan de samenwerking met Molewater vanaf 1770. Omdat hun onderlinge relatie niet duidelijk wordt uit de officiële stukken, is vooralsnog onbekend hoe Molewater en Gans met elkaar in contact zijn gekomen.

Het *hoe en wat* van hun project is nu enigszins bekend, het *waarom* volstrekt niet. Maar de samenwerking heeft wel een aantal bronnen van onschatbare waarde opgeleverd, waaronder twee versies van een zeer uitgebreide catalogus met 608 deels vanuit Engeland ingevoerde bomen en heesters, die gebruikt konden worden in een op dat moment moderne tuin met *Engelsche Bloem-Perken*, *Engelsche Bosschen* en (toch ook nog) *Laanen*.

Catalogi die niet dateren uit 1779, of 1775, zoals voorheen werd verondersteld, maar met zekerheid uit 1771.⁶⁵ Daarmee is deze plantenlijst een goede bron voor eventueel herstel van tuinen die vanaf het begin van de zeventiger jaren van de achttiende eeuw in landschappelijke stijl zijn ontworpen en aangelegd.

Noten

¹ J. Kuijlen, C.S. Oldenburger-Ebbers, D.O. Wijnands, *Paradisus Batavus. Bibliografie van plantencatalogi van onderwijstuinen, particuliere tuinen en kwekerscollecties in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1550-1839)*, Wageningen 1993, p. 57 en p. 186 (nr 155). De afdeling Speciale Collecties van Wageningen UR heeft deze catalogus op microfiche en bezit een kopie op basis van die microfiche.

² Jacobus Gans, *Nieuwe vermeerde en verbeterde catalogus van in- en uitlandsche boomen, heesters en plantagie-gewassen van verschillende gewesten. Die Meest overal in Europa in open grond kunnen groeyen en daar men zig van kan bedienen tot Laanen, Engelsche Bosschen en Bloemperken; voor civiele pryzen te bekomen by Jacobus Gans*, Hillegom 1780. In 1983 bevond de catalogus zich in het British Museum, thans in de British Library: reference number B.168.(.2).

³ *Catalogus van oranje-citroen-limoen en verscheide Americaansche en andere Uitheemsche boomen en heesters, Die overal in Europa kunnen groeijen, en daar men zig van kan bedienen tot Plantagiën, zo wel voor Lanen, als Engelsche Bloem - Perken en Bosschen, en die voor eene Civile Prys te bekomen zyn by Jacobus Gans*, Haarlem en Hillegom, zonder datum.

Op de achterzijde van de titelpagina staan de publicaties vermeld waarop in enkele gevallen de naamgeving van de in de catalogus opgenomen planten is gebaseerd: een met 'L' gemarkeerde naam is afkomstig uit "*Linnæi Species Plantarum nouvelle Edition*"; de aanduiding 'Mill' verwijst naar "*P. Miller Gardeners Dictionary. Lond. 1759.*".

⁴ Historisch Centrum Overijssel, toegangsnummer 214, *Archief Huis Almelo*, inventarisnummer 1519, *Lijst van aangekochte vruchtbomen, 1778. Met bijlage*.

Het mag duidelijk zijn dat de omschrijving van dit inventarisnummer de lading niet dekt. Het lijstje met aangekochte (? dat is nog maar de vraag) vruchtbomen is een klein vel papier, deels met pen beschreven, deels met potlood, terwijl met de 'bijlage' waarschijnlijk de catalogus van Gans wordt bedoeld. Het bijzonder fragiele lijstje met heesters -gedateerd 1779- dat eveneens tot dit inventarisnummer behoort, staat zelfs niet eens in de omschrijving.

⁵ Wageningen UR, catalogus Speciale Collecties, Record Number 936296 (bekeken 5 april 2014).

⁶ Heimerick M.J. Tromp, *De Nederlandse Landschapsstijl in de Achttiende Eeuw*, Leiden 2012, p. 55. Tromp stelt op diezelfde pagina dat de catalogus van 1780 een lijst met 608 soorten bomen en heesters bevat, maar dat klopt dus niet.

⁷ Stadsarchief Rotterdam (hierna SAR), toegangsnummer 30, *Archief van het Huis ten Donck te Ridderkerk*, inventarisnummer 63, *Kasboek houdende uitgaven voor het buiten "Huis ten Donck", 1763-1798, en het buiten "Het Lammetje" te Krooswijk, 1763-1768*. Betaling van twaalf gulden en achttien stuivers vermeldt in dit kasboek in februari 1772 (de exacte datum wordt niet gegeven).

⁸ SAR, toeg.nr 30, inv.nr 1332, *Kwitanties en andere bijlagen bij de kasboeken van de huishouding, 1772* [dit inv.nr bevat kwitanties en rekeningen die zijn betaald in 1772]. De althaeaas kostten in totaal twee gulden en acht stuivers (dus één gulden vier stuivers per stuk).

Het is opvallend dat Gans zijn eigen voornaam hier met een 'k' schrijft: *Jakobus*, terwijl Groeninx van Zoelen de correcte spelling gebruikte.

⁹ Het was niet de eerste magnolia voor Huys ten Donck. In het voorjaar van 1771 had de Leidse firma Van Hazen Valkenburg & Comp al een magnolia geleverd, inclusief plantinstructie: (...) *de magnolia moet uEgs; met pot en al soo in de gront laten setten en laten hem een of twee jaar soo staan dan kunt uEgs de pot in de gront laten stuk slaan dan twiftele niet of sullen alle beide* [er was ook nog een cipres] *heel wel groijen* (...). (SAR, toeg.nr 30, inv.nr 1331, *Kwitanties* [etc.], 1771 (de rekening dateert van 23 april 1771 en betreft een levering op 4 maart 1771).

¹⁰ Niet te verwarren met Westerhout in Beverwijk.

¹¹ Stadsarchief Amsterdam (hierna SAA), toegangsnummer 88, *Archief van de familie Brants en aanverwante families*, inventarisnummer 128, *Kasboek Jan Jacob Brants betreffende de buitenplaats Westerhout bij Haarlem, 1773-1792*. Kasboeknotitie 17 januari 1775.

¹² Gelders Archief (hierna GldA), toegangsnummer 0439, *Huizen Waardenburg en Neerijnen*, inventarisnummer 1477, *Kasboeken van H.W. van Aylva, deel 1, 1777-1782*. Onder *Uytgaaf* van Maart 1778: 26-2 [26 februari- 2 maart] aan *Jacobus de [sic] Gans voor geleverde Planten & boomen van 1773 a [?] 1777.pz [?]: 36 gulden*.

Vriendelijke mededeling van Arinda van der Does, die deze vermelding vond. Hans Willem van Aylva trouwde in 1773 met de rijke Haarlemse Cornelia van Brakel.

¹³ W. de Koning Gans, *Genealogie Gans en De Koning Gans*, 's Gravenhage 1985, p. 10. Tenzij anders vermeld, komen alle persoonlijke gegevens met betrekking tot geboortedata, huwelijken, etc., uit deze publicatie.

¹⁴ De advertentie uit 1769 wordt verderop behandeld. De advertentie waarin de 'insolvente boedel' van Gans staat vermeld, verscheen op 2 mei 1782 (*Oprechte Haerlemsche Courant*, p. 2). In diezelfde krant verscheen deze advertentie nog op 14 en 16 mei 1782, alsmede op 8, 15, 22 en 27 juni 1782:

Alle de geene, welke iets te pretendeeren hebben van, of verschuldigt zyn aan den Insolventen Boedel van JACOBUS GANS en ANNA DE KONING, Echtelieden, woonende te Hillegom, gelieven daarvan opgaave of betaalinge te doen aan den Heer C.H. van Heimenberg Reuvens, Schout en Secretaris van gem. Heerlykheid, in de Jacobynestraat te Haarlem, uiterlyk voor primo July aanstaande.

¹⁵ *Oprechte Haerlemsche Courant*, 9 oktober 1777. Deze advertentie werd in dezelfde krant nogmaals geplaatst op 11 en 18 oktober 1777.

¹⁶ Alle navolgende vermeldingen zijn afkomstig uit de *Oprechte Haerlemsche Courant*. De verkoop was in handen van Simon Groenewoud, directeur van 'Flora'. De eerste veiling werd op 16 mei 1782 aangekondigd en zou eind mei plaatsvinden. De andere veilingen vonden plaats op 14 september en 29 oktober 1782.

¹⁷ De Koning Gans 1985, p. 8.

¹⁸ *Bastiaan Gans en Comp* bracht zelf nog één catalogus uit, zo blijkt uit een advertentie in de *Leydse courant* van 24 november 1783, p. 2.

De bibliotheek van Wageningen UR maakt ook melding van deze catalogus en heeft een kopie van de titelpagina ervan. Deze catalogus bevindt zich in een particuliere collectie en de precieze inhoud ervan is auteur dezes onbekend. Vriendelijke mededeling van Arinda van der Does.

¹⁹ Op Westerhout werden zij op 9 juni 1783 betaald voor het *snoeyen en inboeten van 't Eng. bos* SAA, toeg.nr 88, inv.nr 128, kasboeknotitie 9 juni 1783.

Albertus Gans, waarschijnlijk de jongere broer van Bastiaan, was blijkens een advertentie in de *Oprechte Haerlemsche Courant* van 20 november 1783, p. 2, kweker en architect in

de Watergraafsmeer. Maar daar horen we verder niets meer van, behalve dat zijn weduwe in 1801 hertrouwt (De Koning Gans 1985, p. 21).

²⁰ De Koning Gans 1985, p. 15.

²¹ De Koning Gans 1985, p. 16.

²² De Koning Gans 1985, p. 16 en p. 20.

²³ Verschenen in de *Oprechte Haerlemsche Courant*, 10 oktober 1769, p. 2. Op 14 oktober verscheen dezelfde advertentie in dezelfde krant, weer op pagina 2.

²⁴ Backer noteerde bijvoorbeeld op 28 mei 1752 in zijn kasboek: *aan Moerbeek voor het oppassen etc. mijner orangeboomen*. SAA, toegangsnummer 172, *Archief van de Familie Backer en aanverwante families*, inventarisnummer 112, *Kasboek van Cornelis Backer, met enkele losse aantekeningen en quitanties, 1751-1767*.

²⁵ *Oprechte Haerlemse Courant*, 24 november 1770, p. 2.

²⁶ De eigenaar van Sandenhoeff in Overveen, Cornelis Backer, moest in 1755 en rond 1761 terugvallen op in Engeland verblijvende bekenden, om hem bijzondere planten te sturen. Toen hij van Jacob Boreel Jansz (de eigenaar van Beeckestijn die als Nederlandse vertegenwoordiger in Londen verbleef) een in het Engels opgestelde lijst met bomen en struiken kreeg, kon hij geen specialist vinden die hem kon helpen met de vreemde namen. Zie: Henk van der Eijk, Sandenhoeff, een vroeg landschappelijke tuin?, in: Arinda van der Does en Jan Holwerda, *Tuingeschiedenis in Nederland. Veelzijdig erfgoed in 't groen*, Utrecht 2009, p.104-110.

²⁷ Feitelijk staat er gewoon onzin in deze advertentie. 'Harde' is nog terug te voeren op het Engelse 'Hardy', voor winterhard. 'Evergreene' is ook duidelijk. Maar 'Heester Trees', vooral in combinatie met het erop volgende 'Shrobbs' (een verbastering van het Engelse 'Shrubs')?

In welke vorm hij deze planten meenam, is overigens de vraag. Transport van plantmateriaal over zee was natuurlijk goed mogelijk, maar veelal gebeurde dat in de vorm van zaden. Als Gans zijn waren direct wilde slijten, moeten er ook verkoopbare exemplaren tussen hebben gezeten. Waarschijnlijk bevatte zijn vracht een mix van zaden en direct verkoopbare struiken en bomen.

²⁸ *Oprechte Haerlemse Courant*, 13 december 1770, p. 2. *Jacobus Gans, Bloemist te Haarlem, adverteert, dat bij hem te bekomen zyn: Gedrukte Lysten van Engelsche en Amerikaansche Boomen, door hem zelfs uit Engeland medegebragt. NB. Hy verzoekt de Brieven franco, van diegeene die gemelde lysten ontbieden.*

²⁹ *Oprechte Haerlemsche Courant*, 28 december 1771, p. 2: *Een Persoon gehuwd of ongehuwd, bekwaam en geneegen zynde, om als Knecht te dienen, in een Bloemmistery, en in de Botanie kundig zynde; adresseere zig by Jacobus Gans, te Haarlem.*

³⁰ *Amsterdamse Courant*, 4 april 1772, p. 2: *Uit de hand te koop, om met May te kunnen aanvaarden, een hegt sterk en weldoortimmerd Huis, gelegen buiten Haarlem op 't best van de Kleine Houtweg kort by den Haarlemmer Hout, voorzien van verscheiden Vertrekken, waar onder één Nieuwe behangen Kamer en 4 differente Slaapplaatsen, 2 Kelders en 2 Pompen, een groote ruime Plaats en vrye Uitgang, doende Jaarlyks aan Last f52. Te bevragen by de Bloemist JACOBUS GANS, in 't zelve Huis. NB. Nog zyn by denzelve te koop 4 à 5 Plaisier- of Moes-Tuinen, kort by het zelve Huis gelegen.*

Nogmaals geplaatst in dezelfde krant op 14 april van dat jaar.

³¹ Bij de tweede executieveiling, in september 1782, wordt uit het bezit van Gans een huis op de hoek van de Stadssingel en Kleine Houtweg in Haarlem geveild, dat moet het huis zijn dat hij 1757 had gekocht.

³² Regionaal Archief Leiden (RAL), toegangsnummer 841, *Oud-Rechterlijke archieven van Hillegom*, inventarisnummer 10, fol. 3-5. Van den Heuvel had Duyn en Weg in 1769 mogelijk als beleggingsobject gekocht. In de akte wordt gesteld dat het gaat om een *geweezene Hofsteede*, (...) *bestaande in een Heeren-Huizinge Thuijnmanshuizingen, Koetshuijs Steene-Muur en verdere Timmeragie, mitsgaders bepootinge en beplantinge, zijnde eertijds een Krofje teelland, groot int geheel Vierhonderd Roeden, ende bemanteling van boomen agter aan het dijn groot in t geheel Zeeven en Vijftig Roeden Zeeven en Sestig Voeten en Tien dijmen.*

³³ RAL, toeg.nr 841, inv.nr 10, fol. 21-23. Verkopers waren de erven Jan Nicolaas van Geneegen, bij leven liquidatieboekhouder van de Oost-Indische Compagnie in de kamer Hoorn.

³⁴ RAL, toeg.nr 841, inv.nr 10, fol. 29-32. *Transport bij ruijlinge van de ½ in een geweezene Hofsteede genaamt Duijn & Weg door Gijsb: van Rheeden aan Jacobus Gans ende van Een Huijs Erve & Boomgaard gr: omtr: 50 r. door Jacobus Gans aan Gijsb: van Rheeden.*

³⁵ GldA, toeg.nr 0439, inventarisnummer 2137, *Catalogi van bomen, planten, heesters e.d.; hier en daar van aantekeningen voorzien. Gedrukt, einde 18e en begin 19e eeuw.* Vriendelijke mededeling van Arinda van der Does.

³⁶ Overigens schreef De Koning Gans in 1985 al dat er in 1771 een catalogus van Gans verscheen (zie aldaar, p.13). Maar dat gebeurde zonder bronvermelding (waarschijnlijk het 'Voorbericht' uit de catalogus uit 1780) en puur in relatie tot het opzetten van de kwekerij in Hillegom. Auteur dezes hoopt hier aannemelijk te hebben gemaakt dat het drukken van deze catalogus aan het daadwerkelijke ontstaan van deze kwekerij voorafging.

³⁷ Mark Laird stelde dat de handelscatalogi van Engelse kwekers tot in de jaren 1770 niet zo uitgebreid waren. Catalogi met bomen en heesters van handelaren als Gray (1755), Webb (1760) en Gordon (c1770) bevatten ongeveer 230 soorten en variëteiten. Hij stelt dat

pas in 1771 een uitgebreidere handscatalogus verscheen, die van William Malcolm. Maar zelfs die bevatte 'slechts' ongeveer 490 bomen en heesters. Mark Laird, *The Flowering of the Landscape Garden. English Pleasure Grounds 1720-1800* (Philidelphia 1999), p. 88 en noot 102. Inmiddels is een catalogus van de Fulhamse kweker William Burchell uit 1764 gevonden, die wegens een afwijkende naamgeving van de planten wat lastig te vergelijken is met die van Gans, maar die zeker niet minder uitgebreid is.

Met dank aan Jan Holwerda, die deze catalogus vond en mij hierdoor behoevende voor al te boude uitspraken.

³⁸ RAL, toeg.nr 841, inv.nr 10; respectievelijk p. 340-344 en p. 336-340. Beide akten dateren van 4 november 1780.

³⁹ SAR, toegangsnummer 18, *Oud Notarieel Archief Rotterdam*, inventarisnummer 3288, p. 1292-1326. De akte is opgesteld door de Rotterdamse notaris Adam Schadee en gedateerd 10 november 1780, enkele dagen nadat de akten van de andere schuldeisers waren opgesteld. Het betreft een schuldbekentenis van Jacobus Gans aan de dan inmiddels overleden Bastiaan Molewater.

⁴⁰ SAR, toegangsnummer 328, *Archieven van de families Molewater en Rose*, inleiding.

⁴¹ SAR, toeg.nr 18, bevat vele voorbeelden van banden tussen Molewater en Britse handelaren.

⁴² SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3096, p. 830-832. Akte d.d. 16 december 1762. De Mannelaan, of Oudemannenlaan, heet sinds 1880 de Generaal van der Heijdenstraat. Sinds 1940 bestaat alleen het noordelijke deel van deze straat nog. Het was een zijweg van de Goudse Rijksweg, de doorgaande route naar Gouda. De naam verwijst naar het Heiligegeest-, of Oudemannenhuis, dat de laan in de zestiende eeuw uitgaf.

⁴³ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3335, p. 93-198, specifiek p. 136, waar hovenier B. Weddelinck nog f104,- betaald krijgt voor het onderhouden van die tuin in 1781.

⁴⁴ Bijvoorbeeld in de ten westen van Rotterdam gelegen Muizenpolder. Zie M. van Limburg Stirum, *De Muizenpolder in Rotterdam, met zijn buitens en bewoners in de 18e en 19e eeuw*, Rotterdam 2001.

De tuinen in deze gebieden waren niet bestemd voor permanente bewoning. Dat werd vaak wel gedoogd, maar de tuinen waren relatief klein. In het algemeen begon de ontwikkeling tot buitenplaats met uitbreiding van het grondgebied door aansluitende tuinen aan te kopen. Daar zijn in het geval van Molewater geen aanwijzingen voor.

⁴⁵ G. van Rijn, De Aktiehandel in Rotterdam in 1720 en de Maatschappij van Assurantie, Discontering en Beleening dezer stad, *Rotterdamsch Jaarboekje* 6 (1899), p. 72.

⁴⁶ Hij legde bij aanvang hiervan op 1 maart 1770 f1000,- in. Het ontvangstbewijs daarvoor is te vinden in: SAR, toeg.nr 328, inv.nr 24. Voor de oprichtingsakte gedateerd 15 maart

1770: SAR, toeg.nr 18, inv.nr 2914, p. 383. Deze is naast Molewater ondertekend door Zachary Hope, Isaac Hubert en Johan Gerard François Meijners. De maatschappij wordt hierin simpelweg *Societeit tot Assurantie & genoemd*.

⁴⁷ SAR, toeg.nr 328, inv.nr 20.

⁴⁸ Soms wordt zijn naam ook als 'Soutag' geschreven. De notaris die Sontag op 29 oktober 1780 als representant aangestelde, is een bekende: Van Lutsenburg (RAL, toeg.nr 841, inv.nr 10 p. 344).

⁴⁹ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3288, p. 1294-1296.

⁵⁰ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3288, p. 1297-1298.

⁵¹ Tromp 2012, p. 242.

⁵² SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3288, p. 1313. De eigenlijke schuld bedroeg f44.435,- 19 stuivers en 8 penningen (idem, p.1312), maar hij werd afgerond op dit lagere bedrag. En dan waren er nog die twee kleinere schulden. Vóór Gans aan de erven Molewater begon terug te betalen, moest hij zorgen dat alle andere verplichtingen netjes waren afgewikkeld. Concreet betekende dat: Gans diende elk volgend jaar op 1 november minimaal duizend gulden over te maken aan zijn opeenvolgende schuldeisers. Om te beginnen met de kleinste schuld en eindigend met die enorme schuld aan Molewater. Daar bovenop kwam dan nog de jaarlijkse rente van de nog openstaande schulden, die ook op 1 november moest worden betaald.

⁵³ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3288, p. 1313.

⁵⁴ Het verschijnen van deze catalogus wordt vermeld in een advertentie van 12 december 1780, op één dag na tien jaar na het verschijnen van de 'gedrukte lysten' van Gans.

⁵⁵ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 2197, p. 1641-1655. Akte gedateerd 5 november 1754. Molewater levert tweederde van het startkapitaal en krijgt de vrijheid ook buiten deze compagnieschap om te handelen, Enslie krijgt die mogelijkheid niet. Daarnaast is Enslie volledig verantwoordelijk voor het aanleveren van klanten, handel en het verzorgen van de administratie. De firma handelt vooral in vlaszaad, lijnzaad (export) en tabak (import), en houdt op te bestaan op de laatste dag van juli 1775, per mutueel contract d.d. 3 juli 1775. (SAR, toeg.nr 18, inv.nr 2926, p. 12-14). Het kapitaal per 1 januari van dat jaar bedroeg voor Molewater's deel f66.000,- en voor Enslie f40.000,-.

⁵⁶ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 2757, p. 251-252. Akte d.d. 23 maart 1762. In een akte van 25 mei 1762 blijkt het om Peter Termignac en James Wharton te gaan, gevestigd te Skinners Lane, Cannon Street, London (SAR, toeg.nr 18, inv.nr 2757, p. 433).

⁵⁷ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3288, p. 1301: (...) *Dat des Heer Comparants principaal dienvolgende, aan de Vrouwe Comparante ter andere zijde [Aplonia Jacoba van Staveren] heeft geoffreerd en aangeboden, omme niet alleen van zijne gehoudenene Directie en*

Administratie te doen behoorlijk Rekening en Verantwoordinge, met de noodige verificatoiren gesterkt, maar ook omme dezelve zijne te doene Reekening op der Mennoniten wijze te bevestigen; (...).

⁵⁸ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3288, p. 1299.

⁵⁹ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3288, p. 1301.

⁶⁰ Heel erg coulant waren zij toch ook niet: de overblijvende schuld was nog steeds voldoende om iemand te ruïneren, en als Gans vroegtijdig zou komen te overlijden, werden zijn erfgenamen aangeslagen om het resterende bedrag te betalen. Bovendien waren de kosten voor het opstellen van deze akte en de regelingen volledig voor rekening van Jacobus Gans.

⁶¹ De vier katernen bevatten de volgende markeringen: 'A-A2-A3' (p. 1); 'B-B2-B3' (p. 9); 'C-C2-C3' (p. 17) en 'D-D2' (p. 25). Het laatste katern is dus de helft kleiner dan de andere drie, maar de markering loopt (met 'D3', maar zonder paginanummer) door tot aan de lijst met citrusbomen, die op hetzelfde omvattende blad staat als het titelblad. Ook typografisch is er geen sprake van een breuk. Dus er is geen ruimte opengelaten om nog een of meerdere katernen toe te voegen, maar de aansluiting tussen beide delen is wel goed verzorgd.

⁶² Vriendelijke mededeling van Arinda van der Does. De catalogus van Munts is niet gedateerd. Theoretisch is het dus mogelijk dat deze al vóór 1780 was verschenen, en dat Gans hem opnieuw heeft uitgegeven, voorzien van zijn eigen titelblad, datum en inleiding.

⁶³ SAR, toeg.nr 18, inv.nr 3332, p. 85 en verder. De akte dateert van 2 februari 1782, de drukpers staat vermeld onder artikel 33.

⁶⁴ Zoals eerder gemeld was de catalogus in beide gevallen hetzelfde, ook in typografische zin. Maar in het geval van de 'omslag' zijn bij beide ongedateerde catalogi van Gans niet alleen inhoudelijke verschillen te bemerken, maar ook typografische. Een van de minder opvallende verschillen is dat de 'herhalingsstrepen' (gebruikt wanneer dezelfde soortnaam al op de regel erboven staat) in de lijst met citrusbomen in beide catalogi lichtjes afwijken. Dat wijst erop, dat deze omslag in zijn geheel opnieuw werd gedrukt toen de tekst 'en Hillegom' op de titelpagina moest worden toegevoegd.

⁶⁵ Zoals eerder vermeld, dateerde Gans zijn eerste catalogus '1771' in zijn inleiding op de catalogus uit 1780. Uit advertenties blijkt dat die catalogus half december 1770 al verkrijgbaar was, maar die paar weken zijn verwaarloosbaar.